

ԵՐԶԱՆԿԱՀԻՇԱՏԱԿ Տ. Տ. ԳԵՎՈՐԳ Զ ԱՄԻՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՆՏԻՊ ՄԵԿ ՆԱՄԱԿԸ՝ ՈՒՂՂՎԱԾ
ՔԵՆՆԹՐԵՐԻԻ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԴՈԿՏ. ԶԵՆՖՅՐԻԻՆ՝
ՀԱՅ-ԱՆԳԼԻԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԵՎ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ Ի ՆՊԱՍՏ
ԿԱՏԱՐՎՈՂ ԶԱՆՔԵՐԻ ՄԱՍԻՆ՝*

Անգլիքան եկեղեցու Պետ Նորին Սրբություն Զենֆյրի
արքեպիսկոպոսին առաքելաշավիղ ա. Գրիգոր Լուսավորչի
գահից և նորա ներկա Գահակալից ողջուն և աստվածային
օրհնություն.

Հոկտեմբերի 3 (1952)

Զերդ Սրբություն,

Վարդանանց հերոսամարտի 1500-ամյա տոնակատարության առթիվ,
Լոնդոնի ա. Սարգիս եկեղեցում, Սրբությանդ արտասանած ուսանելի քարո-
զում, ինչպես նաև Զեր մախկին գրությունների մեջ արծարծել եք բազմազան
գաղափարներ, որոնց մասին կկամենայինք Զերդ Սրբության իրազեկ անել

* Այս տարի, մայիսին, լրանում է երջանկահիշատակ Տ. Տ. Գևորգ Զ կաթողիկոսի մահ-
ւում 20-ամյակը: Նորին Սրբությունը թողել է ավելի քան 60 պատմական մեծարժեք նշա-
նակություն ունեցող կոմիտեներ, ճառեր ու կարևոր ամսակներ, որոնցում շոշափվում են
նրա տեղակալության և ապա գահակալության տարիների ընթացքում, 1888—1954 թթ.,
հայ եկեղեցական ու ազգային կյանքում տեղի ունեցած իրադարձությունների, միջեկեղեցա-
կան փոխհարաբերությունների, ազգապահպանման ու հայրենադարձության, պատերազմի
ու խաղաղության վերաբերյալ բազմաթիվ հարցեր (Տե՛ս «Տ. Տ. Գևորգ Զ կաթողիկոսի
կյանքը և գործունեությունը», Մայր Աթոռ ա. Էջմիածին, 1955, էջ 135—180):

Այժմ «Էջմիածին» ամսագրի ընթերցողների ուշադրությանն ենք ներկայացնում Գևորգ
Զ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի մեկ անտիպ ամսակը՝ գրված Քենթրերիի արքեպի-
սկոպոսին, ամսակ, որն արտացոլում է հայ և անգլիկան եկեղեցիների մեր օրերի
հարաբերության պատմությունը, ինչպես նաև հայ եկեղեցու և քրիստոնեական մյուս եկե-
ղեցիների դերն ու համագործակցությունը խաղաղության համար մղված համատեղ պայ-
քարում:

Այդ ամսակը պահվում է Երևանի պետական կենտրոնական պատմության արխիվում,
ֆոնդ հմր. 409, Էջմիածնի Գերագույն հոգևոր խորհուրդ:

ՀԱԿՈԲ ԲԷՆ. ԳՅՈՎԶՅԱՆ

Մեր խոհերին, Մեր տված խոստման համաձայն, որոնցից կարևորագույնը ներկայի համար խաղաղության գաղափարն է:

Ա. Քրիստոնեությունը խաղաղության գաղափարը այլապես է ըմբռնում, քան պետությունը: Պետությունները և՛ աճցրելու և՛ այժմ խաղաղություն ապահով հասկացել են մայր երկրի և իրենց ենթակա գաղութաբնակ ժողովուրդների անտրտուն հնազանդությունը իրենց կամքին և իրենց պահանջների անտարկելի կատարումը: Իսկ նոցա բողոքների և անհնազանդության դեպքերում բռնի ուժի անսահման գործադրությունը:

Մոտ երկու հազար տարի առաջ հանդես եկավ Պաղեստինում Հիսուս Քրիստոս խաղաղության քարոզով՝ «Խաղաղութիւն թողում ձեզ, զխաղաղութիւն զիմ տամ ձեզ, ոչ որպէս աշխարհս տայ, տամ էս ձեզ»: Փրկչի քարոզած խաղաղության հիմքը բռնությունը չէ, այլ սերն ու եղբայրությունը, որից բխում է համերաշխություն: Եվ հիրավի միայն այս ըմբռնմամբ աշխարհը ընդմիջտ խաղաղություն կունենա, այնտեղ համերաշխություն և համամարդկային համագործակցություն կիշխե, որին կհետևի համամարդկային երջանիկ կյանք: Փրկիչը իր այս շոր վարդապետությամբ խաղաղության գաղափարը հակադրում է բռնության գաղափարին, որով և փորձում է զսպել մարդկային անհագ պահանջները:

Խաղաղության վարդապետության քրիստոնեական այս ըմբռնմամբ է, որ խորհրդային երկրների երեք Պատրիարքները՝ Ռուսաց, Հայոց և Վրաց, նախաձեռնությամբ Ռուսաց Պատրիարքի, ժողով գումարեցին Թբիլիսիում և որոշեցին կոչ ուղղել քրիստոնեական եկեղեցիների բոլոր Պետերին՝ խնդրելով հանդես գալ հանուն խաղաղության և հանդես բերել իրենց ենթակա հոգևոր դասն ու հավատացյալ հոտը:

Ձերդ Սրբությունը ընդունելով հանդերձ խաղաղության գաղափարի կարեկրորությունը, ներկա դեպքում չի արձագանքել երեք Պատրիարքների կոչին և ինչպես կարելի է կռահել Ռուսաց Պատրիարքին գրած Սրբությանդ պատասխանից, հատկապես այն պատճառով, որ այդ ձեռնարկի նախաձեռնությունը Ձեր ենթադրությամբ ներքին անկախ զգացման ծնունդ չէ, այլ արտաքին մեղքնչման արգասիք:

Մեզ անհայտ է Ձեր կասկածի և ենթադրության հիմքը, սակայն ամենայն անկեղծությամբ կասենք, որ այդ ձեռնարկին անձնապես Մեր մասնակցելու շարժառիթները Մեր հոգու թելադրանքն է եղել և է այսօր, որ ստորև կլուսաբանենք, իսկ այժմ թող ներվի Մեզ, հարցից շեղվելով, քանի մի խոսք ասել Ամենապատիվ Ալեքսի Պատրիարքի մասին: Սրբազան Ալեքսի Պատրիարքին Մենք ի մոտո ճանաչում ենք 1948 թվից սկսած, երբ իբրև հյուր հրավիրվեցանք պրավոսլավ եկեղեցու անկախության ավտոկեֆալիայի 500-ամյակը տոնելու: Այն օրվանից սկսած հաճախ հանդիպումներ ենք ունեցել, հատկապես խաղաղության համախորհրդային կոմիտեի իբրև ընտրյալ անդամներ: Այս հարաբերության հետևանքով մերձեցումներ տեղի ունեցան երկու քույր եկեղեցիների մեջ: Այս հինգ տարվա ընթացքում Մենք ճանաչեցինք Նորա որպես լայն աշխարհայացքի տեր, խոհուն և շիտակ անձն, որ ամենայն հավանականությամբ, արդյունք է, աստվածաբանական կրթության զուգընթաց, Նորա ստացած իրավաբանական կրթության: Կրոնական հարցերում Նա ցուցաբերում է համբերատար ոգի, ազգային հարցերում ազգասեր է, բայց ոչ ազգամոլ և ընդհանուր մարդկային տեսակետով մարդասեր անձնավորություն է: Նորա անձի և բնութագծի վերոհիշյալ նկարագիրը Մեզ բերել է այն համոզմունքին, որ տվյալ հարցում Նա գործել է ինքնուրույն ու անկախ և ոչ արտաքին ազդեցությամբ: Այնուհանդերձ մարդու ներքին հոգեկան

Երջանկաւիժանայ Տ. Տ. Գեւորդ ք եւ երջանկաւիժանայ Տ. Տ. Գաւրեգին Ա
Հովնեթանն Կաթողիկոսներն Ու Ռոմիտիանի Հնգոն Արմաւորի Տ. Վազգեն
վրդ. Պաթմանը՝ Աղսգաւ Ամբնան Հնգոն Հնգրապեզ (1945 թ., Մնթր Աթոր)

կատարելապես իրազեկ է մարդ ինքը միայն և միշտ գաղտնիք կմնա այն շտաբի համար:

Բ. Մեր ըմբռնումը խաղաղության գաղափարի կենսագործման նպատակի և Խաղաղության Կոմիտեում Մեր մասնակցության շարժառիթների մասին:

Նկատի առնելով Սրբությանդ կասկածամիտ վերաբերմունքը երեք Պատրիարքների վերոհիշյալ խաղաղության ձեռնարկի նկատմամբ, այլև Ամերիկայում անգլիկերեն լեզվով լույս տեսնող քանի մի թերթերի և ամերիկյան ռադիոյի տված սխալ լուսաբանությունը խաղաղության գաղափարին Մեր կողմնակից լինելու մասին, այլև համախորհրդային կոմիտեում Մեր ելույթների նկատմամբ տրված սխալ մեկնաբանության Մենք հաճությամբ տալիս ենք ինչպես խաղաղության գաղափարին կողմնակից լինելու, նույնպես նաև Խաղաղության Կոմիտեում Մեր մասնակցելու շարժառիթների համառոտ նկարագիրը:

1945 թվի մայիսի 9-ին վերջացավ երկրորդ համաշխարհային պատերազմը Հիտլերի և իր բանակի ջախջախմամբ: Պատերազմից հետո արար աշխարհը անհամբեր սպասում էր ֆաշիզմի փոխարեն, որ ույժի և բռնության խորհրդանշան էր Ատլանտյան Խաղաղության խոստացված ու հայտարարված քաղաքական և հասարակական բնույթ կրող լայն սկզբունքների կենսագործման, այն է՝ ազգերի ազատության և ինքնորոշման և ույժի ու բռնության փոխարեն բանականության ու խղճի սկզբունքների կենսագործման: Սակայն պատերազմից հետո տեղի ունեցող փաստերը հակառակն ապացուցեցին: Դաշնակից չորս մեծ պետությունների արտաքին գործոց նախարարների և նոցա տեղակալների խորհրդակցությունները ոչ միայն չբարելավեցին աշխարհում մարդկային կյանքի պայմանները և խաղաղություն չհաստատեցին, որին տեմչում էր աշխարհը, այլ ծանրացրին ու վատացրին և մարդկային կյանքը առավել ևս բորբոքեցին. որովհետև հիտլերյան ֆաշիզմի փոխարեն նույն սկզբունքներով հանդես եկավ անգլո-ամերիկյան համագործակցությունը: Նոր բլոքը, ուր գերիշխում էր Ամերիկայի կամքը, իր գործերով համոզեց աշխարհին, որ աննահանջ կերպով կազմակերպվում է երրորդ համաշխարհային պատերազմ, որի հետևանքը, նկատի առնելով ներկա պատերազմական զենքերը, պիտի լինի աշխարհի կատարյալ ավերն ու ամայացումը:

Մարդկությունը զգաց իրեն կանգնած երրորդ համաշխարհային պատերազմի անավոր սպառնալիքի առաջ, որի սարսափն ու դաժնությունը դեռևս էր դադարել ճաշակել, և ապավեն որոնեց: Խաղաղության գաղափարը եղավ նորա հուսատու ապավենը:

Խաղաղության գաղափարը, որ այսօր ողջ մարդկության իդեալն է և որի կենսագործման տեմչում է ողջ աշխարհը, հայտնի էր քրիստոնեության արշալույսին և քարոզել ու քարոզում են քրիստոնեության հոգևոր սպասավորները. սակայն այդ գաղափարը կյանքում կենսագործելու մասին նոքա չափազանց ջանք են թափել: Քրիստոնեական կրոնի գործադիր մարմինը՝ եկեղեցին, զարգացրել է կրոնի տեսական և ծիսական կողմը. նա իր ծագման օրից ցայսօր առավելապես աշխատել է հավատ զարթեցնել ու ծավալել ժողովրդի մեջ, ձևակերպել է քրիստոնեական կրոնի դավանանքը, մշակել է եկեղեցական կանոններն ու պաշտամունքը, կազմակերպել է եկեղեցին վարչականապես և այլն: Եվ թեև քարոզել է նաև քրիստոնեական կրոնի բարոյական վեժն գաղափարները սիրո, եղբայրության, խաղաղության ու համերաշխության գաղափարները, որ Փրկչի մարդեղության էական նպատակն է, սակայն նա քիչ է ուշադրություն դարձրել այդ գաղափարների կենսագործ-

ման վերա: Այսպես ուրեմն քրիստոնեական եկեղեցին վերոհիշյալ գործը իր ժամանակին պատվով կատարել է, որ պատկանում է եկեղեցու պատմության հին շրջանին և որ անցել է պատմության գիրկը:

Այսօր քրիստոնեական եկեղեցին նոր անելիք ունի, որ է քրիստոնեական կրոնի բարոյական վսեմ գաղափարների կենսագործումը կյանքի մեջ: Աշխարհի Փրկիչը Տիեզերքի Արարչի նպատակն ու կամքը ճանաչել ու հայտարարել է սիրո գաղափարի մարմնացումը աշխարհում: Այդ գաղափարը եղել է Փրկչի մարդկության նպատակը, այդ գաղափարը եղել է նորա քարոզի նյութն ու վարդապետությունը, և այդ գաղափարի մարմնացումը եղել է նորա երկրավոր կյանքի և գործերի նպատակը: Փրկիչը այդ գաղափարով նպատակ է դրել երկնքի կամ որ նույնն է, Աստուծո թագավորություն հիմնել երկրի վերա, այն է մարդկությունը կապել միմյանց հետ սիրո և եղբայրության զգացմունքով, հաստատելով աշխարհում խաղաղ ու համերաշխ կյանք: Ահա այս քրիստոնեական հիմնական գաղափարի կենսագործումն է, որ եկեղեցին անցյալում քիչ է ուշադրության առել: Սույնպես մաս մեր ժամանակի համաշխարհային երկու խոշոր պատերազմների ընթացքում մա հանդես չի եկել, իր հավատացյալների հոծ բազմությամբ, որպես կազմակերպված անկախ հաստատություն պատերազմի ավերիչ հրդեհը մարելու համար:

Այսօր ավելի, քան երբևիցե ժամանակը եկել է, որ քրիստոնեական եկեղեցին հանդես գա, որպես ամբողջական անկախ հաստատություն, կենսագործելու քրիստոնեական կրոնի վերոհիշյալ հիմնական վարդապետությունը: Այսօր քրիստոնեական եկեղեցին և մյուս բոլոր կրոնները իրավունք չունեն այլևս լռելու, երբ մարդկության համարյա մեկ երրորդը, իրենց ստորագրություններով հանդես են եկել պատերազմի հակառակ և խաղաղություն են պահանջում. խաղաղություն, որ քրիստոնեական վարդապետության հիմնական գաղափարներից մեկն է: Քրիստոնեական եկեղեցու և մյուս կրոնների այսօրվա լուրջությունը համագոր կլինի ինքնաչեզոքացման. կրոնն ու եկեղեցին կկորցնեն իրենց հմայքը ժողովրդի աչքում և կյանքի համար կդառնան անկարևոր:

Քրիստոնեական կրոնի հիմնական վարդապետության՝ սիրո և եղբայրության և նոցանից բխող համերաշխության գաղափարների կենսագործումը կյանքում ահա խաղաղության գաղափարի պաշտպանության Մեր ձայնակը և խաղաղ պայքարի Մեր ըմբռնումը, և համախորհրդային Խաղաղության Կոմիտեում Մեր մասնակցելու շարժառիթներից մեկը:

Խաղաղության կողմնակից և պատերազմի հակառակ ենք եղել Մենք մեկ երկրորդ համաշխարհային պատերազմի սկիզբը սույն այս քրիստոնեական վարդապետության տեսակետով: Այդ առթիվ Մենք հատուկ գրություն ենք ուղարկել իր ժամանակին անգլիքան եկեղեցու Պետին խնդրելով, որ իբրև մեծ և զորեղ եկեղեցու Պետ, բողոքի ձայն բարձրացնե պատերազմի դեմ, վստահացնելով, որ մյուս եկեղեցիներն էլ կարձագանքեն իրեն: Եթե Մեր անգլիկներն գրությունը տեղ հասած է, ապա ուրեմն Ձեր արխիվում կարելի կլինի գտնել այն:

Գ. Մենք խաղաղության կողմնակից ենք և պատերազմի հակառակ մասն մի շարք այլ պատճառներով: Մարդկությունը ոչ միայն հակառակ է առաջիկա կազմակերպվող պատերազմին, այլ ընդհանրապես պատերազմներին և տևական խաղաղություն է պահանջում: Նորա այս տեսակետը հիմնված է բոլոր ազգերի պատմության տված փաստերի վերա, որոնք միաբերան վկայում են թե կուլտուրական կյանքի զարգացումն ու մարդկային կյանքի բարեկեցությունը տեղի է ունենում ազգերի խաղաղ կյանքի շրջաններում և ընդ-

հանրապետ կոիվների ու պատերազմների շրջանները ավերիչ ու կործանիչ շրջաններ են, երբ մարդ իր շինածը, իր նյութական ու հոգեկան ստեղծագործությունը ավերում ու ոչնչացնում է: Պարզ է եզրակացությունը. կուլտուրական կյանքի զարգացման և մարդկային կյանքի բարեկեցության համար անհրաժեշտ է տևական խաղաղություն:

Դ. Քրիստոնեական վարդապետության ըմբռնմամբ միայն Աստված է մարդու կյանքի վերա իրավատեր և ոչ օտարը կամ նույնիսկ ինքը մարդը: Այս տեսակետով է, որ եկեղեցին արգելում է թաղել ինքնասպաններին: Քրիստոնեական վարդապետության այս տեսակետը պարտադիր է ամեն մի հավատացյալի համար, լինի նա աշխարհական թե հոգևորական, խաղաղության շրջաններն են միայն, երբ մարդ հանգիստ ու խաղաղ ապրում է և իր բնական մահով վախճանու և պատերազմն է, որ անխնա ոչնչացնում է միլիոնավոր կյանքեր, որոնց Տերը միայն Աստված է:

Ե. Մենք խաղաղության կողմնակից և պատերազմի հակառակ ենք նաև ելնելով քրիստոնեական վարդապետության խաղաղության գաղափարի ըմբռնումից, ըստ որում մարդկային փոխհարաբերության հիմք հանդիսանում է սերն ու համերաշխությունը և ոչ ույծն ու բռնությունը: Մինչև այժմ աշխարհը կառավարվել է ույծի ու բռնության սկզբունքով և ոչ՝ մարդկային բանականության և խղճի թելադրանքով՝ արդարության և ճշմարտության սկզբունքներով: Այսօր մարդկությունը հասունացել է, կուլտուրապես զարգացել է, ուստի և գիտակցում ու կամենում է իր անհատական և ազգային իրավունքների տերը դառնալ. այս իսկ պատճառով էլ նա բողոքում է բռնության և բռնակալության դեմ: Ժամանակը եկել է, որ կուլտուրական մարդկությունը բննարկե և լուծե ինչպես անհատի անհատական և քաղաքացիական իրավունքների, նույնպես և ցեղերի ու ազգերի քաղաքական ազատության հարցերը խաղաղության գաղափարի խաղաղ պայքարի միջոցով և ոչ պատերազմով:

Զ. Վերջապես Մենք հակառակ ենք պատերազմին և կողմնակից խաղաղության նաև հայ ժողովրդի ազգային շահերի տեսակետով: Հայ ազգը իր աշխարհագրական դիրքի և իր տոկոսն ու քրտնաջան աշխատանքի և ընդունակությունների շնորհիվ ձեռք բերած գրավիչ արժեքների հետևանքով, միշտ ենթակա է եղել թե՛ տասական ու քաղաքակիրթ ազգերի բռնի շահագործման և թե՛ ավարով ապրող, այլոց արդար վաստակի պտուղները հանիրավի վալելող, վայրագ ու բարբարոս ազգերի ավազակաբարո հարձակումներին, ի բաց առյալ Խորհրդային Միությունը, ուր մարդու շահագործումը մարդու կողմից հետապնդվում է օրենքով, համարյա իր ամբողջ պատմական կյանքում մեծապես տուժել է, և միայն կարճատև վայելած խաղաղության շրջանում է, որ իր ջանասիրության, տոկոսության և հոգեկան ընդունակությունների շնորհիվ ստեղծել է իր մշակույթը, որ և միշտ սիրել է և ուր ստիպված է եղել գաղթել, տարել է իր հետ և պահպանել ու զարգացրել է այն: Իսկ իր հայրենիքում, շնորհիվ իր զարգացած ազգային ինքնագիտակցության, պայքարել է հանուն իր գաղափարների պաշտպանության քրիստոնեական կրոնի և ազգի ազատության և հայրենիքի անկախության համար, որով և հարգանք է վայելել օտարներից ու պահպանել իր ֆիզիկական գոյությունն ու ազգային ինքնությունը: Ահա թե ինչու հայ ազգը միշտ սիրել է խաղաղությունը և ասել պատերազմը և դարավոր պատմական փորձը թելադրում է նրան այդպես վարվել և այժմ:

Վերոհիշյալ փաստերը գալիս են հաստատելու, որ այս ու այն արտաքին ներքինաձ կամ թելադրանքի արդյունք չէ, որ Մենք կողմնակից ենք

խաղաղության և հակառակ պատերազմի, այլ ի սեր ավետարանական բարոյական վսեմ սկզբունքների՝ արդարության և ճշմարտության գաղափարների, որոնց ուխտել ենք ծառայել հոգևոր կոչում ստանալիս, ի սեր մարդկային հոգու ստեղծած հոգեկան և նյութական բարիքների պահպանության, հանուն սիրո, եղբայրության, համերաշխության ու համագործակցության և նույնիսկ մարդկային կյանքի երջանկության: Եվ վերջապես շեն ու հաց հետևաձք մարդկային կյանքի երջանկության: Եվ վերջապես շեն ու հաց հետևաձք մարդու կյանքը ավերեց ու անհացումից փրկելու համար է, որ Մենք պայքարում ենք հանուն խաղաղության և հակառակ ենք պատերազմի:

Ահա այս սկզբունքների համար է, որ ոմանք հակառակ են Մեզ և պարսպվում Մեր գործունեությունը. Մենք այդ փառքից ու պատվից չենք հրաժարվում, թող շարունակեն պարսպել ու հայհոյել. որովհետև հանգիստ է Մեր խիղճը, որի թելադրանքով և գործում ենք: Մենք այդ գաղափարներով դաստիարակվել ենք, այդ գաղափարները քարոզել ու նոցանով ապրել ենք Մեր երիտասարդ հասակում, որի ապացույց կարող են լինել փոխանորդության և առաջնորդության ջրջանի Մեր քարոզները, որոնցից առաջինները լույս են տեսել, իսկ երկրորդները շուտով լույս կտեսնեն:

Է. **Քրիստոնեական եկեղեցիների համաժողովներ:** Վաթսուն և ավելի տարիներ է, որ բոլոր քրիստոնեական եկեղեցիները, որոնց թվում նաև հայոց եկեղեցին, երբեմն-երբեմն ժողովներ են գումարում, ուր կարդացվում են աստվածաբանական գիտական զեկուցումներ եկեղեցական-կրոնական հարցերի մասին, արծարծվում են գործնական խնդիրներ եկեղեցիների կարիքների մասին, տեղի է ունենում մտքերի փոխանակություն և ցրվում են: Հայոց եկեղեցին միշտ մասնակցել է հիշյալ ժողովներին Ամենայն Հայոց Ծայրագույն Պատրիարք-կաթողիկոսի կողմից նշանակված եռանձնյա հանձնաժողովով: Մենք միշտ հետևել ենք այդ ժողովներին և կամեցել ենք հասկանալ եկեղեցական ժողովների գործունեության կոնկրետ նպատակն ու ծրագիրը. սակայն ցարդ չի հաջողվել Մեզ տեսնել ոչ ծրագիրը, եկեղեցիների միության կողմից հաստատված, և ոչ էլ հասկանալ համաժողովների բուն նպատակը: Հայ եկեղեցու հանձնաժողովների կողմից ներկայացված զեկուցումներից հասկացել ենք միայն, որ այդ ժողովները նպատակ ունեն քրիստոնեական եկեղեցիներին մոտեցնել միմյանց, իրերահասկացողության բերել և բարեկամական կապ հաստատել նոցա մեջ և ըստ ամենայնի օգտակար լինել միմյանց: Կասկածից դուրս է, որ այդ ժողովները որոշ օգտակար դեր կատարել են. սակայն կյանքը չի վկայում, որ այդ ժողովները քրիստոնեական բարոյական գաղափարների տեսակետով որևէ նվաճում կատարած լինեն մարդկության հոգու վերա, որ քրիստոնեական կրոնի էական նպատակն է, և մարդը մնացել է նույն եսականը, ինչ որ էր առաջ: Մենք տեսնում ենք, որ եկեղեցիների փոխհարաբերությունը բարեկամական կամ քրիստոնեական եղբայրական լինելուց շատ հեռու է. տեսնում ենք նաև, որ եսականությունը աշխարհի խոշորագույն մասում ավելի զորեղ է, քան առաջ, որի հետևանքով և ավելի սուր կերպարանք է ստացել շահագործությունը և՛ անհատական, և՛ ազգային և՛ պետական մարզերում: Երիտասարդությունը ավելի սանձարձակ է դառնում իր թե՛ մարմնական և թե՛ հոգեկան կրքերի նկատմամբ և հեռու է քրիստոնեական գաղափարականությունից: Քրիստոնեական կրոնի բարոյական վսեմ գաղափարների ազդեցությունը իսպառ չի երևում կյանքի որևէ ասպարեզում:

Մեր տեսակետով նպատակահարմարն ու լավագույնը կլինեն, եթե եկեղեցիները կազմակերպվեցին, որպես անկախ քրիստոնեական միություն,

նպատակ դնելով քրիստոնեական բարոյական գաղափարները կենսագործել կյանքում և հանուն քրիստոնեական բարոյական գաղափարների կենսագործման՝ խաղաղ գաղափարական պայքար մղել կյանքի բոլոր ասպարեզներում՝ տեղի ունեցող և ունենալիք չարիքների և շեղումների դեմ: Ահա Մեր ըմբռնմամբ քրիստոնեության խաղալիք դերը կյանքում, որ նշել է Փրկիչն Ինքը և՛ Իր վարդապետությամբ, և՛ Իր կյանքով:

Մեր տեսակետով այսօրվա մարդկային տառապանքների, թշվառության և ընդհանրապես կյանքի ոչ բնականոն ընթացքի պատճառը մարդու մտքի և սրտի աններդաշնակ զարգացումն է, մարդկային եսականության հակաթույնի պակասը, այն է՝ սիրո և եղբայրության զգացմունքի պակասը: Այս բարոյական գաղափարների զարգացման ապարատը խիղճն է: Ուստի որոշում բարին և չարը, լավն ու վատը, արդարև ու անարդարը և ճշմարիտն ու սուտը, և բոլոր այն խղճի թելադրանքները անշեղ ու անխափան ընթանալ՝ կարևոր է զարգացնել նաև կամքը: Երբ մարդու խիղճն ու կամքը բարոյապես դաստիարակվեն՝ մարդու հոգու մեջ կգործանա սիրո և եղբայրության զգացմունքը և մարդը կազատվի եսական զգացմունքի ներքին թելադրանքներից, ըստ Ավետարանի, մարդը «վերստին կծնվի», լցված սիրո և եղբայրության զգացմունքով և երջանիկ կապրի աշխարհում: Ահա Մեր պատկերացումն ու մոտավոր ծրագիրը քրիստոնեական եկեղեցիների համախորհուրդ գործունեության մասին: Մեծապես գոհ կլինենք լսելու Սրբությանդ տեսակետը այս մասին:

Մարդկության այսօրվա տրամադրությունն ու կամքը համընկնում է Մեր վերոհիշյալ ծրագրին, նորա խաղաղության համար վարած խաղաղ պայքարի նպատակը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ տեսնել կյանքում սեր, եղբայրություն և համերաշխություն և, բռնի ուժի ու բռնության փոխարեն, մարդկային բանականության և խղճի իշխանություն, որին կհետևի աշխարհում համագործակցություն և երջանիկ կյանք: Ուստի և, ըստ Մեզ, անհրաժեշտ է կազմակերպել բոլոր եկեղեցիների և կրոնների Պետերի կոնգրեսի գումարումը քաջալերելու նպատակով, մարդկության ներկա խաղաղ պայքարը, որ կլինի սկիզբը վերևում Մեր հիշած, նոր ծրագրով կազմվելիք, եկեղեցիների անկախ միության գործունեության:

Մեր և Մեզ մեծ խորհողների առաջարկով, 1951 թվի նոյեմբերի 27-ին գումարված կոնֆերանսը նպատակահարմար գտավ հրավիրել բոլոր եկեղեցիների և կրոնների Պետերի կոնգրես: Սիրում ենք հավատալ, որ այս անգամ Ձերդ Սրբությունը հավատ կընծայե Մեր խոսքի անկեղծությանը, կգնահատե Մեր հոգու ազնիվ ապրումները, հանությամբ կընդունե քրիստոնեական եկեղեցիների և կրոնների Պետերի համաշխարհային կոնգրես հրավիրելու առաջարկը և, իբրև ծավալուն և զորեղ եկեղեցու Պետ, կհրավիրե կոնգրես, որ գրավական է ձեռնարկի հաջողության և որ Մեր և Մեզ մեծ խորհողների ջերմագին ցանկությունն է:

Ը. Հայության անցյալն ու ներկան և օտարների ու հայ ժողովրդի դիրքն ու վերաբերմունքը այս հարցում:—19-րդ դարու երկրորդ կիսից սկսած հայկական հարցը եվրոպական պետությունների ու դիվանագետների ուշադրությանն է արժանացել և հաճախ նոցա քննարկման առարկան հանդիսացել ու հալ ժողովրդի պահանջների արդարությունը ճանաչվել նոցա կողմից: Թեև միշտ էլ ճանաչված արդարության կենսագործումը անգործադրելի է մնացել հատկապես Անգլիայի և ցարական Ռուսաստանի հակասական շահերի պատճառով, մինչև որ սուլթանական Թյուրքիան իր նպատակին հասավ՝ անհատապես գործադրելով հայության բնաջնջման կամխորոշած գազանա-

բարո ոչ մարդկային ծրագիրը, որի հետևանքով, թյուրք պետության սահմաններում ապրող երեք միլիոն հայությունը խոշոր չափով սրախողխող եղավ և քաղցից ու ծարավից մահացավ նույն երկրի սահմաններում, մնացյալը ցրվեցավ Եվրոպա, Ամերիկա, Ռուսաստան և այսօր, երեք միլիոնի փոխարեն, միայն 150.000 հայություն է մնացել Թյուրքիայում: Հայության սուգի և ողբի այս շրջանումն է, որ նորածին Խորհրդային իշխանությունը իր էլ տատապանքի ու նեղության օրերին, կենսագործում է հայ ժողովրդի դարավոր պատմական իղձը՝ ի շարս բազմաթիվ մանր ազգությունների, ստեղծելով նաև հայ անկախ պետություն՝ ընդմիջտ ազատելով հայությունը իր գլխին կախված դամոկլյան սրի և կայք ու գույքի և կյանքի անապահովության վտանգից, այլև պարբերական կոտորածների ու բնաջնջման մղձավանջից: Նույն այդ Խորհրդային պետությունն է, որ իր վարած ներքին ազգամիջյան համերաշխ քաղաքականության և տնտեսական ու մշակութային լայն աջակցության շնորհիվ, հնարավորություն տվավ հայ ժողովրդին, մոխրից ու ավերակներից հարություն առնելով, ստեղծել իր սեփական տնտեսությունը և առաջավոր կուլտուր-կրթական կյանքը և որի հետևանքով հավասար տեղ գրավել Միության 16 դաշնակից պետությունների շարքում:

Հայ ժողովրդի հակառակորդները, և հատկապես օտարները, այսօր պահանջում են հայ ժողովրդից ու Մեզնից թշնամական վերաբերմունք ցուցադրել հանդեպ Խորհրդային իշխանության, որ վերևում հիշատակեցի՝ մոռանալով, որ իրենք են եղել ասողը, թե հայ ժողովրդի ազատությունը հնարավոր է միայն Ռուսաստանի միջոցով և նորա հովանու ներքո:

Ձերդ Սրբություն, ասացեք, խնդրեմ, մարդկային խղճի ո՞ր թելադրանքով մեղանչեմք երախտագիտական զգացմունքի դեմ և թշնամական դիրք բռնեմք մեր ազգի խոշորագույն բարերարի՝ Խորհրդային Միության դեմ: Կամ բարոյականության ո՞ր պատգամով՝ Ամերիկայի անգլիկերեն լեզվով լույս տեսնող մամուլի միջոցով Մեր հակառակորդները հայտարարում են, թե հայ եկեղեցու անջատողական փաստերը կշարունակվեն, քանի դեռ Ամենայն Հայոց Հայրապետը բարյացակամ վերաբերմունք կունենա Խորհրդային իշխանության հանդեպ: Հայ ժողովուրդը միշտ հավատարիմ է եղել իր ուխտին և բարոյական սկզբունքներին, ինչպես և երախտագետ՝ հանդեպ իր բարերարների, նույնը կմնա և հետ այսօր: Հայ եկեղեցին ու հայ ժողովուրդը շատ են տեսել նման ապստամբից վիճակ և տոկացել ու հաղթանակել են: Նույն վիճակն է, որ տեսնում են նաև այսօր. սակայն ցավալի է, որ այն ոչ վայրագ և բարբարոս ցեղերի, այլ քաղաքակիրթ պետությունների կողմից: Հայ ժողովուրդը այսօր էլ հավատարիմ է և կմնա այդպիսին հայ եկեղեցուն և նորա միասնականությանն ու ազգային միությանն. սույնպես նաև իր խղճի արդար թելադրանքին և բարոյական գաղափարներին, երախտագետ մնալով նաև իր բարերարներին, միաժամանակ պահպանելով անաչառ ու բարեմիտ վերաբերմունք դեպի օտարները:

Թ. Սրբությանդ քարոզը Լոնդոնի հայոց եկեղեցում և ս. Վարդանանց ճակատամարտի զմահատականը:

Սրբությունդ իր քարոզի մեջ հաճել էր վերագրել հայ եկեղեցուն և հայ ժողովրդին հետևյալ արժանիքները. 1. «Ս. Վարդանանց ճակատամարտը խորհրդանշում է և արտահայտում հայ ժողովրդի նվիրվածությունը քրիստոնեական հավատին»: 2. «Հայոց եկեղեցին հայ ժողովրդի և ազգի հետ իր սերտ նույնությանը, կենդանի և վառ է պահել նորա մեջ քրիստոնեական հավատը»: 3. «Հայոց եկեղեցին և ազգը շատ վաղ՝ քրիստոնեական եկեղեցու առաջապահը հանդիսացան»: Այս եզրակացություն է այն փաստի, որ հայոց

ԵՐԶԱՆԿԱՀԻՇԱՏԱԿ Տ. Տ. ԳԵՎՈՐԳ Զ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ ՕՇՈՒՄ Է Տ. ՎԱՋԳԵՆ
ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԺԱԿԱՏԸ (1951 թ., ՄԱՅՐ ՏԱԺԱՐ)

եկեղեցին և հայ թագավորությունը առաջինը եղան, որ քրիստոնեությունը պետական կրոն ճանաչեցին և օրինակ հանդիսացան Կոստանդիանոս կայսեր, որ տասը տարի հետո միայն հետևեց հայոց Տրդատ Գ թագավորին: 4. «Ողջ պատմության ընթացքում Հայաստանը լինելով Եվրոպայի և Արևելքի քառուղու վերա, հայ ժողովուրդը հաճախ ենթակա է եղել հարձակումների, պարտվել ու նվաճվել է, սակայն կայուն դիմադրություն ցույց տալով մոցա կենսական դեր է խաղացել և անձնագոհության օրինակ հանդիսացել Եվրոպայի փրկելու գործում՝ տալով նրան պաշտպանության ու պատրաստության ժամանակ, դանդաղացնելով ասպատակող հորդանքների արշավը: Եվ այս այն ժամանակ, երբ իրենց երկիրը ավերվել ու գրավվել էր»: 5. «Դեռ ավելին, հայ ժողովուրդը անվհատ օրինակ է հանդիսացել ազատության ոգու, ազգային միության և մշակութային իսկական արժեքների. մի թանկագին օրինակ բոլոր ժամանակների համար և ոչ նվազ մեր օրերի համար»: «Այս պատճառով է, որ մենք պատվում ենք այսօր, 1500 տարի հետո, այդ ճակատամարտի հերոսներին և աղոթում, որ Աստված հավերժ հավատարիմ պահե հայ ժողովուրդը այդ օրինակին և օրինակ հանդիսացնե այդ հավատին»:

Այժմ հայ ժողովուրդը իր հայրենիքում, ՍՍՏՄ-ում ապրող ժողովուրդների եղբայրական օգնությամբ, մանավանդ ռուս մեծ ժողովրդի աջակցությամբ հանգիստ ու երջանիկ է ապրում. մինչդեռ արտասահմանում մա ճնշումների և ենթակա, պատակոտողական սպառնալիքի տակ է, զրկված է իր հայրենիքն ու իր մեծագույն սրբավայրը՝ ս. Էջմիածինը այցելելու իրավունքից և ուր ոտնահարվում է նորա մարդկային արժանապատվությունը, որի դեմ մա պայքարել է և չպիտի զարմանալ, եթե այժմ էլ պայքարե:

Սրբությանդ տված վերոհիշյալ գնահատականները հայ եկեղեցուն և հայ ժողովրդին Մեզ զարմացնում, հիացնում և մխթաբարում է: Չարմացնում է Ձեր ունեցած խորիմաստ ծանոթությունը հայ ազգի և եկեղեցու պատմության: Հիացնում է Ձեր ճշգրիտ ու նուրբ ըմբռնումը հայ ազգային և եկեղեցական պատմության, ինչպես և նորա բանաստեղծական պատկերացումը: Մխթաբարում է Ձեր ուղղամիտ և համարձակ ելույթը, ներհակ ներկա ժամանակի ոգուն, որ պահանջում է իր եսական, շահադիտական, միտումնավոր ծրագրերը փառաբանել ու ծախսահարել, իսկ ըմբոստներին ու չեզոքներին սպառնալիքի տակ պահելով ու երկյուղ ներշնչելով հավատասիրոյն է անում: Մանավանդ մխթաբարական է այն պատճառով, որ պաշտոնական խոշոր դիրք ունեցող և պետական ու եկեղեցական արժեքներկայացնող մի օտար անձն, որպիսին է Ձերդ Սրբությունը, տալիս է ուղղամիտ և արժեքավոր գնահատական հայ եկեղեցու և ազգի պատմության և մոցա կատարած պատմական դերի մասին ի սեր օտարների շահերի: Մեզ համար հաճելի և ուրախալի է նաև Ձեր այն հայտարարությունը, թե անգլիքան եկեղեցին և անգլիական ժողովուրդը հանդեպ հայ եկեղեցու և ազգի տածում է անկեղծ բարյացակամության և հարգանքի զգացմունք: Հիշյալ քարոզում Սրբությանդ հիշատակած փաստերը ինքնին վկայում են հայ եկեղեցու և հայ ժողովրդի հաճեալ անգլիքան եկեղեցու և անգլիական մեծ ժողովրդի տածած անկեղծ բարեկամության և խորը հարգանքի զգացմունքի, որ Ձեր իսկ հայտարարությամբ, անմասն զգացել էք և Նրուսաղեմի աճիքիքան եկեղեցու արքեպիսկոպոսի հաղորդագրությամբ իրազեկ եղել:

Հայ ազգի և եկեղեցու համար շատ լավ գնահատականներ տվել են մաև, հեռավոր և մերձավոր անցյալում, Ֆրանսիայի, Անգլիայի և Ամերիկայի դիվանագետներ ու պետական հոչակալոր անձի՜ք, և սակայն այսօր մոռացվել է այդ անցյալը և փոխվել մոցա դիրքն ու դերը հանդեպ հայ եկեղեցու և հա-

յության: Այժմ գործի անցնելով դիվանագիտական զարտուղի և ոլորապտույտ ուղիներով և ներքին ու արտաքին միջամտություններով սպառնում են և արդեն իսկ պատակտողական և անջատողական փորձեր են կատարում հայ եկեղեցու և ազգի նկատմամբ, որ ոչ արդար է և ոչ ներել և ոչ էլ մանավանդ սազական իրենց դիրքին:

Հայոց առաքելական ս. եկեղեցին քրիստոնեական հնագույն եկեղեցիներից մեկն է և հայտնի իր առաքելական ծագմամբ: Հայաստանը աշխարհում առաջինը եղավ, ուր թագավորը, նախարարները, բանակն ու ժողովուրդը ազգովին ու պետականորեն քրիստոնեության հարեցին և քրիստոնեությունը պաշտոնական կրոն հռչակվեցավ: Տիեզերական քրիստոնեական եկեղեցու պատմության մեջ առաջ աչքի զարնող արժեքավոր երևույթներ են, սակայն ավելի նշանակալից և արժեքավոր է այն երևույթը, որ հայ եկեղեցին միակն է, որ հավատարմությամբ և ճշտությամբ պահպանել է տիեզերական եկեղեցու պատկերը: Հայ եկեղեցին նույնությամբ պահել է տիեզերական եկեղեցու դավանանքը, որ է տիեզերական եկեղեցու գոյության շրջանի առաջին երեք տիեզերական ժողովների դավանանքը: Հայոց եկեղեցին որոշում ունի աստվածային հայտնության այս ավանդի վերա որևէ հավելված չընդունել, որպեսզի նախնական տիեզերական դավանանքը չալալվի: Տիեզերական եկեղեցու շրջանը վերջանում է 451 թվականով, երբ եկեղեցիները բաժանվում են և տիեզերականությունը լուծվում է: Հայոց եկեղեցին համարում է ճշմարիտ ու պարտադիր բոլոր քրիստոնեական եկեղեցիների համար միայն տիեզերական եկեղեցու որոշումները, ուր մասնակցում են բոլոր քրիստոնեական եկեղեցիները և որոշումները աստվածային ներշնչական բնույթ ունեն: Հայոց եկեղեցին պահել է նաև տիեզերական եկեղեցու սովորույթներն ու ավանդները, ինչպես նաև նորա դեմոկրատիկ վարչաձևը ընտրական և ժողովական սկզբունքներն ու բոլոր տեսակի ժողովներում աշխարհիկ տարրի մասնակցությունը: Վերոհիշյալ տեսակետներով հայոց եկեղեցին հանդիսանում է տիեզերական եկեղեցու միակ փոքրիկ նմուշը: Նա իր այս հատկություններով յուրատեսակ մի ծաղիկ է գոյություն ունեցող քրիստոնեական եկեղեցիների ծաղկափունջի մեջ, որ հավատի և քրիստոնեական գաղափարների համար իր վարած պայքարով և թափած արյամբ մարտիրոսացած ու սրբացած է, և պատվով ապրել, ապրում է և իրավունք ունի ապրելու և բարոյական պահանջ հայտարարելու մյուս եկեղեցիներին, որ իրեն հովանավորեն և ահարդար ու միտումավոր ձգտումների դեմ պաշտպանեն:

Հայ եկեղեցին բոլոր մյուս եկեղեցիների և կրոնների հանդեպ ունի համբերատար ու ներողամիտ վերաբերմունք. իր ծագման օրից ինքնուրույն, անկախ և վեհիրավ է, այդպես էլ ճանաչում է մյուս եկեղեցիներին: Միանգամայն հեռի է և հակառակ եկեղեցիների ձուլման գաղափարին, սակայն միշտ պատրաստ համագործակցության մյուս եկեղեցիների և կրոնների հետ բարոյական գաղափարների ու ձեռնարկների հողի վերա:

Ժ. Անգլիքան եկեղեցու կատարելիք դերը ներկայումս: Բողոքական եկեղեցին ճշմարտություն որոնող և հանուն ճշմարտության պայքարող ոգի է ունեցել անցյալում, որի ծնունդ է եկեղեցական վերանորոգությունը (ռեֆորմացիան): Բողոքական եկեղեցու այդ ոգու շնորհիվ է, որ քրիստոնեական աստվածաբանությունը դարձել է գիտություն և հեղինակություն ստացել: Վաղել է, որ անգլիքան եկեղեցին ալոօր էլ հանդես գա իր անցյալ ճշմարտություն որոնող և հանուն ճշմարտության պայքարող ոգով: Ժամանակը նպաստավոր է, առիթն էլ հրապարակի վերա:

Նկատի առնելով համայն մարդկության ներկա կյանքի վիճակը՝ Մեր կար-

ծիրով անգլիքան եկեղեցին այսօր երկու անելիք ունի. 1. Գործնական քրիստոնեության քարոզով հանդես գալ, իր շուրջը հավաքելով և իրեն հետ կապելով բողոքական եկեղեցու հատվածական բոլոր ճյուղերը հանուն քրիստոնեական բարոյական գաղափարների կենսագործման, որին անշուշտ կարծագանքեն արևելյան քրիստոնեական ազգային փոքր եկեղեցիները: Մեզ թվում է, որ կարծագանքե նաև ոուս պրավոսլավ եկեղեցին իր ավտոկեֆալ ճյուղերով: Այս ձեռնարկի նպատակը կլինի մարդկության հոգու մեջ զարթեցնել ու զարգացնել սիրո, եղբայրության, համերաշխության ու համագործակցության զգացմունքները, որի հետևանքով կդադարի կյանքում ույժի և բռնության իշխանությունը, տեղի տալով բանականության և խղճի իշխանության: Այս ձեռնարկը իր գաղափարով և նպատակով մնան է կյանքում ծնունդ առած խաղաղության դրոշակակիրների համամարդկային մոր շարժման, որ պայքարում է մույժ միջոցներով, մույժ գաղափարի կենսագործման համար: Հասկանալի է ուրեմն, որ անգլիքան եկեղեցու մոր ձեռնարկը հաջողությամբ կը պսակվի, որովհետև խաղաղության կողմնակիցները կդառնան մոր ձեռնարկի հետևողներ:

2. Նախաձեռնել բոլոր քրիստոնեական եկեղեցիների և բոլոր կրոնների կրոնապետների կոնգրեսի կազմակերպումը՝ նպաստելով մորա նպատակի կենսագործման, որով աշխարհը պիտի խաղաղի, մարդկությունը հոգեպես հանգստանա և երջանիկ ապրի:

Եվ վերջապես, անկախ վերոհիշյալից, նկատի առնելով, որ այսօր հայ եկեղեցու և հայ ժողովրդի հանդեպ, անտեղի և անարդար հալածանք կատարապահման, ցանկալի և նպատակահարմար կհամարեինք, եթե Դուք ևս այն նպատակահարմար տեսնեք, որ Լոնդոնի հայոց եկեղեցում Ձեր տված գնահատականը հայ եկեղեցու և ազգի մասին հաճեիք հայտարարել ի լուր աշխարհի, որին այնքան կարոտում է ճշմարտության աճգիտակ բազմաթիվ անմեղ ժողովուրդ. մանավանդ թե, ճշմարտություններ հայտարարելու համար սահմանված, անգլիքան եկեղեցու և անգլիական պառլամենտի ամբիոնները տրամադրելի են Սրբությանդ:

Խորին հարգանք և քրիստոսավանդ եղբայրական սիրով մնամ

ԳԵՎՈՐԳ Զ

